

Случи се

снимка: Кристиан Янев

оформление: Мария Русева

КРЪГЛА МАСА В ПАМЕТ НА ЕЛКА КОНСТАНТИНОВА И СВЕТЛОЗАР ИГОВ „БЪЛГАРСКОТО ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕ ОТ ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА ХХ ВЕК: ЗОНИ НА (НЕ)СВОБОДАТА“¹

Александра Антонова

Институт за литература при Българска академия на науките (България)

Боряна Владимирова

Институт за литература при Българска академия на науките (България)

BULGARIAN LITERARY STUDIES FROM THE SECOND HALF OF THE TWENTIETH
CENTURY: SPACES OF (NON-)FREEDOM

Aleksandra Antonova

Researcher ID (Web of Science): AAC-1897-2022

Institute for Literature, Bulgarian Academy of Sciences (Bulgaria)

E-mail: aantonova@ilit.bas.bg

Boryana Vladimirova

Institute for Literature, Bulgarian Academy of Sciences (Bulgaria)

ORCID ID: 0000-0003-4899-3614

E-mail: borianna_vlad@abv.bg

На 15 декември 2023 в Големия салон на Института за литература се проведе Кръгла маса под наслов „Българското литературознание от втората половина на ХХ век: зони на (не)свободата“, посветена на паметта на проф. Елка Константинова и проф. Светлозар Игов. По време на форума бяха представени доклади на повече от 30 учени от различни научни институции, като сред тематичните направления се очертаха битието на писателите и литературоведите между компромисите и устояването, във и извън политиката, ролята и мястото на жените в литературата и политиката,

¹ Кръглата маса се организира по проект „Актуални прочити на новата и съвременната българска литература“ към секция „Нова и съвременна българска литература“ на ИЛ.

литературната теория и история като зони на (не)свободата, посоки в работата на двамата литературоведи, техните зони на (не)свободата: фантастиката, детската литература, сравнителното литературознание, литературната критика. Гости на Кръглата маса бяха доц. Божанка Константинова, Георги Тенев, Атанас Игов. Богатството на форума се реализира в динамиката на спонтанно и естествено разнороден, научен и споменно-документален дискурс.

Научното събитие бе открито със слово на ръководителя на секция „Нова и съвременна българска литература“ към ИЛ доц. д-р Елка Трайкова: тя изтъкна свързаността на проф. Елка Константинова и проф. Светлозар Игов със секцията, в която те са развивали интелектуалната си дейност години наред, очерта мястото на Института за литература в сложните им, пълни с повратности, професионални и лични пътища, които припомни в акценти. Доц. Елка Трайкова спомена и сборниците в тяхна чест – „Модерният наратив. Интертекстуални пресичания“ – в чест на 70-годишния юбилей на Елка Константинова, и двутомника в чест на проф. Светлозар Игов – „Пространства на словото“ издаден през 2012 и включил текстове на учени, поети, журналисти, актьори. Ценни бяха и личните впечатления и спомени от работата ѝ с двамата големи учени.

В своите две изложения на тема „Елка Константинова с нейното рвение за култура в политиката“ и „Светлозар Игов в Четворката млади „критици структуралисти“ проф. Михаил Неделчев (НБУ) разказа множество ярки лични спомени – както от политическото и от научното, така и от приятелското си общуване с проф. Константинова и проф. Игов, очерта профилите им в живи, дори на моменти хумористични нюанси в пъстър колаж от истории. В споменния си текст „Приятелство и уважение“ д-р Радка Пенчева (Къща музей „Емилиян Станев“ – Велико Търново) описа дългогодишното си приятелство с проф. Елка Константинова, изрази дълбокото си уважение към работата ѝ като учен и политик, към християнското ѝ милосърдие, с което тя дарява години наред напълно анонимно част от заплатата си на дом за сираци в околностите на Велико Търново. Радка Пенчева сподели и впечатления от работата си с проф. Светлозар Игов, рецензент на доктората ѝ. С доклада си „Жената литературовед – литературовед „в панталони“. Памет за Сабина Беляева“ доц. Пенка Ватова (ИЛ – БАН) се вписа в тематичното направление, визиращо жената в литературата и литературната наука, направи обзор и анализ на литературнокритическото наследство на Сабина Беляева, разказа спомени за работата си със забележителната изследователка. В същото тематично направление се разви и докладът на проф. Дора Колева (ВТУ), посветен на една друга забележителна жена – богата литературна и политическа личност – Блага

Димитрова със заглавие „Блага Димитрова: политиката – дълг и отговорност“. Задачата на изложението бе да покаже колко вярна е Блага Димитрова на формирания още в младостта ѝ принцип на обществена активност, който не ѝ позволява да остане само в кръга на чисто художествените и духовните интереси. В центъра на наблюденията бе стихосбирката „Нощен дневник. Стихове 1989 – 1992“ (1993) – художествен израз на преживяванията на лирически аз през тревожно-напрегнатия ни исторически преход, израз на схващането на Блага Димитрова за демокрацията като човеколюбив път към светлината. От жената политик и литературовед към жената творец: направлението доразви д-р Боряна Владимирова (ИЛ – БАН) с темата: „Ролята на жената в поезията на Виргиния Захариева, Мирела Иванова и Миглена Николчина“. В текста бяха формулирани различните перспективи на представяне на жената в поезията на 80-те.

В доклада си „Елка Константинова и Кръстьо Куюмджиев: критическа стратегия и критически отпор“, посветен на проф. Константинова, проф. Светлана Стойчева (НАТФИЗ) постави в изследователския фокус книгата „Развитие на разказа и повестта 1944/1956“ (1979) с автори Елка Константинова и Кръстьо Куюмджиев, формулирайки въпроса каква е целта на обръщането на двамата изследователи към разказа и повестта на едно десетилетие, всеобщо признато от критиката за силно в романа и слабо специално в избраните за изследване жанрове. Освен възстановяването на континуитета чрез добавяне на „липсващото звено“ на култовския период и демонстрирането на иронично клишираната разказваческа техника на произведенията от периода (най-вече в главата „Производствената тема в късите белетристични жанрове“) се открояват и някои „изненади“. Едната е повестта на Емилиян Станев „Крадецът на праскови“, получила нов критически прочит и висока критическа оценка, а втората е разказът „Задушна нощ в Севиля“ на Димитър Димов, задава контекст на прозата от 60-те със своите нови идеи и нови форми.

Проблематизацията на художествения и критическия текст като зони на (не)свободата бе подхванато в изложението на проф. Пламен Антов (ИЛ – БАН) на тема: „Власт, глас и съгласие“, което тръгна от статията на проф. Светлозар Игов за Константин Павлов – и двамата символи на нонконформизма на интелектуалеца. Проф. Антов прочете част от свой философски текст за Константин Павлов, извеждайки тезата, че диалогът винаги се води на езика на Властта, затова единственият отговор трябва да бъде не влизане в диалог, а радикалното мълчание, немотата, нечленоразделното ръмжене (което и прави поезията на Константин Павлов). В изследването си „Поезията: битие на свободата (Александър Геров, Иван Пейчев)“ проф. Виолета Русева (ВТУ)

представи интерпретативен опит на тема свобода в лириката на двамата поети, като във фокуса бяха поставени стихосбирките „Най-хубавото“ (1958) и „Прашинки“ (1973) на Александър Геров и „Далечно плаване“ (1962), „Лаконично небе“ (1967), „Есен на брега“ (1968), „Знамената са гневни“ (1973) и „Сенки на крила“ (1977) на Иван Пейчев.

Проф. Дечка Чавдарова (ШУ) съпостави изследванията на българо-руските литературни връзки през междувоенния период и по времето на социализма в доклада си „Идеологемата „братска дружба“ и изследването на българо-руските литературни връзки у нас през втората половина на ХХ век“ посочи устойчивостта на определени теми, но и съществените промени в ситуацията на тоталното подчиняване на културата на една идеология след 1944: заличаването на многообразието на подходите към руската литература от предходния период, смяната на канона, забраната на творчеството на писателите и критиците, емигрирали от Съветска Русия, премълчаване на стойностни български литературни критици (дори от „лявата“ интелигенция), подчиняване на изследването на българо-руските литературни връзки на идеологемата „братска дружба“, прекъсване на опитите за литературоведски анализ в духа на „формалната школа“ (и „възкресяването“ на този подход през 70-те и 80-те години на ХХ век, въпреки наложеното табу върху него), недопустимостта на интерпретациите на руската литература през призмата на определени философски или религиозни идеи. В заключение проф. Чавдарова посочи приноса на българските литературоведи русисти в запълването на „белите полета“ в изследването на руската литература.

Докладът на доц. Емил Димитров (ИЛ – БАН) на тема: „Писма до вожда: две истории от края на 40-те – началото на 50-те г. на ХХ в.“ бе посветен на проф. Светлозар Игов и неговия особен интерес към книгите и изследванията, чийто предмет са скритите механизми на тоталитарната власт. В центъра на изследването застават две писма на интелектуалци (Михаил Арнаудов и Димитър Михалчев) до „върховния съдник“ Вълко Червенков, като въз основа на наблюденията си върху масовата практика на такива писма в края на 40-те и в началото на 50-те години авторът оформи тезата за наличието на особен жанр – „писмо до вожда“. В изложението си доц. Димитров направи кратка реконструкция на двете жизнени истории, принудили именитите учени академици към епистолярно обръщение непосредствено до „вожда“ – персонификация на тоталната власт, и проследи различното разрешение на двата казуса, насочи се към архивното завещание на двамата интелектуалци, не видяло бял свят през тоталитарните десетилетия.

Доц. Александра Антонова (ИЛ – БАН) представи доклада на Георги Янев (Къща музей „Гео Милев“ – Стара Загора) на тема „За един несъстоял се естетически скандал. На Светлозар Игов – опитомителят на литератури!“, който проследява архитектурата на литературната мистификация в изказването на Пеньо Пенев на дискусиата, организирана от Кабинета на младия писател през лятото на 1957, сравнено аналитично със статията на Гео Милев „Поезия на младите“, с изведени редица сходства в критичното отношение на двамата творци към поетическата „продукция“ на младите, които визират доминацията на идеологически удобната схематичност над автентичния авторов почерк, „инструментализирането“ на поетиката и поезията. Мистификацията на Пеньо Пенев, останала неразшифрована и до днес, се оказва критическа провокация към невъзможен естетически спор, подписа „литературния некролог“ приживе на талантливия поет. Изследването изложи и важни наблюдения върху манипулацията на литературната памет като особеност на работата на идеологическата (тоталитарната) машина.

Докладът на д-р Петър Трендафилов (ШУ) на тема: „Литературният критик като критик на политиката: д-р Кр. Кръстев“ се завърна към проблема за политическата личност, в случая на критика, на д-р Кр. Кръстев. Трендафилов разгледа текстовете на д-р Кръстев по текущи обществено-политически проблеми, публикувани в различни периодични издания и особено в рубриците на сп. „Мисъл“, „Политически дневник“ и „Обществен преглед“ и включващи задълбочени статии и студии, отговори, полемики, антрефилета, позиви, отворени писма, които обхващат времето от 1895 – 1907 и 1912 – 1919 и са насочени не само към проблеми и явления в българското общество, но засягат и международната политика. Д-р Трендафилов доказва, че и в критиката по политически въпроси д-р Кръстев не престава да бъде морален максималист и хуманист, демократ, обществен реформатор и мислител от европейски тип, какъвто е в критиката си по литературни и общокултурни въпроси.

Участието на доц. Мая Горчева (УниБИТ) на тема „За Светлозар-Иговия „копнеж по хармонията на морето“ се насочи към романа „Елените“, развивайки паралелно наблюдения върху морската тематика у Игов, вдъхновени от прозата на Иво Андрич. Докладът разгледа образно-семантичните интерпретации на темата при творби от българската литература (при Върбан Стаматов, Борис Априлов, Славчо Чернишев), като предложи тезата, че оставайки встрани от идеологическия натиск, маринистиката запазва скъпоценната привилегия да бъде територия на оригинални естетически идеи и експерименти.

Фантастиката и драматургията навлязоха в дискурса на форума чрез участията на д-р Елена Борисова и доц. д-р Мариета Иванова-Гиргинова. Д-р Елена Борисова (ИЛ – БАН) направи презентация на тема: „Коя фантастика е в криза?“ – в богат документален визуален материал тя представи критическото осмисляне на научната фантастика между 1950 – 1989, проследявайки утвърждаването на жанра в литературното и културното ни поле, споровете във вестник „АБВ“ в подкрепа на жанра през 80-те години, издателските практики и появата на клубовете по научна фантастика у нас.

На темата „Метаморфозите на една пиеса. „Еленово царство на Георги Райчев“ в модерната „игра“ на жанровете“ бе посветен докладът на доц. д-р Мариета Иванова-Гиргинова (ИЛ – БАН), който разгледа промените в пиесата на Георги Райчев „Еленово царство“ (1929), превърнала се от легенда в стихове с пролог и 4 картини в пиеса в 3 действия и 7 картини през 1935 г. – преработено издание, което е официализирано и днес. Изложението бе направлявано от въпросите защо сценичната версия на пиесата измества литературната, защо изчезват прекрасните илюстрации и сецесионна украса на Стефан Баджов към първото издание на пиесата, които уплътняват приказно-фантастичния текст с инструментариума на визуалното изкуство, как се променят естетическите и семантични кодове в трансформацията на Райчевата пиеса. В анализа си Мариета Гиргинова застъпи тези на проф. Елка Константинова за природата на фантастичното и на проф. Св. Игов за психологическата линия в модерната българска драма.

Едно от големите направления в делото на Светлозар Игов – работата му с творчеството на Иво Андрич – оформи и малък блок в програмата на Кръглата маса с участията на проф. Хюсеин Мевсим и доц. Мира Душкова. В доклада си „Чудомир и Иво Андрич в Бурса: наяве и насън“ Хюсеин Мевсим от Анкарския университет (Република Турция) се спря върху чудния сън на Чудомир в Бурса, Мала Азия, където той се озовава в китната пролет на 1932, в състава на 80-членна българска делегация от университетски преподаватели и учители, и видението на Иво Андрич във въпросния град, първата столица на османските падишаси, през май 1953. Мимолетната среща с Бурса силно впечатлява двамата балкански автори – докато Чудомир остава поразен от географската ѝ красота, Иво Андрич се вглъбява в историята.

Иво Андрич остана в литературоведското внимание и в презентацията на доц. д-р Мира Душкова (РУ) на тема „Литературата е моята страст. Ролята на проф. Игов в осмислянето на художественото дело на Иво Андрич“. Изложението представи в по-голяма цялост делото на Светлозар Игов, обвързано с творчеството на Иво Андрич.

Разгледани бяха различните творчески приближавания на проф. Игов към Нобелиста: като преводач, литературен критик, литературен историк, съставител, автор на предговори и послеслови и като вдъхновител на нови преводни издания. В края на изложението авторката разказа лични спомени от участието си заедно със Светлозар Игов в XI международен симпозиум, посветен на Иво Андрич – „На слънчевата страна“ (Херцег нови – Черна гора, 2019).

Проф. Евдокия Борисова (ШУ) добави свои спомени от участието си в симпозиума заедно с Мира Душкова и Светлозар Игов и представи текста: „Българската литературна поезика след 1970. Случаят Светлозар Игов“, част от колективна монография, която предлага обзор на развитието и състоянието на българската литературно-теоретическа мисъл в последните 50 години и в която ключово място заемат текстовете на Светлозар Игов. В центъра на изложението бяха поставени емблематични заглавия на Игов, сред които и най-важното – „История на българската литература“. Неговите литературни анализи, сравнения и хронологически срезове го представиха като перфектен семиотик, компаративист, културолог и имаголог на българската литература в органичния ѝ славянски и балкански контекст, като визионер, който сочи модерните пътища на българската литературната поезика и стилистика в света на новите медии и променените рецептивни и креативни реалности.

В доклада си „Парадоксът на критическата оценка в творчеството на Светлозар Игов“ Юлиян Жилиев (ТУ) се спря най-вече върху две статии на Светлозар Игов „Поетика на критиката“ и „Критиката като херменевтика“, в които литературният критик и историк поставя въпросите „Що е интерпретация?“ и „Що е оценка?“, размишлявайки върху противоречивото им и донейде парадоксално взаимоотношение. Жилиев артикулира тезата на Св. Игов, че оценъчната функция на критиката може да се изрази само чрез интерпретацията, разбираана като множественост и противопоставеност на тълкуванията не само в синхронен, но и в диахронен аспект. Оттук и заключението на Игов, че богатството на интерпретации, които имплицира една творба, е критерий за нейната стойност, или с други думи, една творба е толкова по-ценна не само колкото *повече*, но и колкото *по-дълго* се нуждае и се поддава на интерпретация.

Проблематизацията на метафоричните, идеологически и антиидеологически възможности на „детския“ език, както и на многообразната рецепция на текста за деца се разви в докладите на д-р Галина Димитрова, доц. д-р Надежда Стоянова, д-р Росица Чернокожева, доц. д-р Александра Антонова.

В доклада си „Свободата на „невръстното слово“ в разказите на Красимир Димовски от сборника „Момичето, което предсказваше миналото“ д-р Галина Димитрова (ПУ) дефинира новаторския подход на автора към „детския“ глас в съвременната литература за възрастни, към свободата на словото именно през „невръстната“ детска реч. Докладът разгледа потенциала на езоповския език на разказите, прицелен към съвременните социални и литературни канони и подтекстово сигнализиращ за сериозните антисвободи и абсурди на модерността, създаващ своеобразни контрапункти на наложилите се в последните десетилетия постмодернистични техники, които преекспонират фрагментарната сюжетност, псевдоинтелектуалната, утежнена до нечетивност и дори цинична реч, която от литературна поза се утвърди като стилистична норма.

Докладът на доц. Надежда Стоянова (СУ) на тема „Списание „Деца, изкуство, книги“. Формиране на читателя“ на свой ред се върна към идеологическите контексти в литературната история и литературознание, интерпретирайки началните силно идеологизирани текстове в периодичното издание „Деца, изкуство, книги“, което започва да излиза през 1965, като „своеобразен камуфлаж“ на все по-задълбочени и литературоведски компетентни текстове в рубриката „Рецензии и отзиви“ – в началото на 70-те там публикуват разпознаваеми изследователи като Елка Константинова и Светлозар Игов. В хода на своето изследване доц. Надежда Стоянова изведе наблюдения върху симптоми на специфичен процес на превръщане на „отрасловия“ бюлетин в литературно списание, което се оттласква от идеологическото клише. Изследователката изнесе и многозначителна статистика за впечатляващите обеми от детски книги по години, на свой ред симптоматични за функционализацията на детската книга в разглеждания период.

В текста си със заглавие „Детството – свобода и несвобода. „Градината на чичо Блум“ от Боян Биолчев“ д-р Росица Чернокожева (ИЛ – БАН) представи любопитната и немного обговаряна книга на проф. Биолчев, издадена още през 80-те години на миналия век. Изследователката акцентира върху поетиката на детския свят, която илюстрира неограниченото детско въображение – героите променят своите размери, влизат от приключение в приключение, летенето е напълно възможно в тази приказна алегория, изпълнена с множество остроумия, каламбури и двусмислици, абсурдни ситуации и нонсенс, които внасят в текста надзнаково, метатекстово значение.

Изследването на доц. Александра Антонова (ИЛ – БАН) бе насочено към три от сборниците за деца на Георги Караславов – издадените в периода 1938 – 1943 „Пилето

със златната перушина“ (1938), „Чудната свирка“ (1943) и „Крилатият Данко“ (1943). В хода на изложението бе показано, че макар и онасловени като книги с разкази за деца и юноши, те съдържат текстове, които без съмнение е трудно да се диференцират възрастово, защото и темите, и езикът, и психологическите обрисовки в тях са възрастово универсални. На децата Караславов не говори „по детски“, напротив, говори им естествено и доста прагматично, дори на места песимистично. Анализът реферира и към наблюденията на Елка Константинова в текста ѝ „Детските приказки на Георги Караславов“, които отбелязват намерението на писателя да *подготвя* децата за живота им в обществото, с другия и другите, да ги подготвя за преходността на щастието, за мнимите ценности, за фалшивите идентичности и очаквания. Докладите за детската ни литература влязоха в междутекстови връзки, които генерираха продуктивни дискусии за функцията на текста за деца в различните литературноисторически етапи, за неизменната му – дори и днес – идеологизация.

Докладите на д-р Бистра Величкова и доц. д-р Иван Христов оформиха малък блок около динамичното и продуктивно отношение „журналистика – художествена литература“. Изследването на д-р Бистра Величкова „От журналистика към литература. Влиянието на журналистическата работа върху художественото писане. Примери от световната и българската литература“ формулира като свой научен проблем връзката между журналистическото и художественото писане, обръщайки се към работата на редица световно известни автори, които са работили като журналисти, като например Даниел Дефо, Марк Твен, Чарлз Дикенс, Ърнест Хемингуей, Том Улф, Хънтър Томпсън, Труман Капоти и др., изследвайки изразови особености в техни художествени текстове под влиянието на работата им във вестници. В изследователското поле бяха включени и български автори с журналистическа практика, работили в различни периоди – от времето около Освобождението до днес, с което изследването формулира заявка за неразработван до този момент научен проблем.

В доклада си „Рувим Маркъм – от Самоков до Вашингтон“ доц. Иван Христов (ИЛ – БАН) представи накратко делото и книгите на Маркъм, кореспондент на вестник *Christian Science Monitor* за България, а по-късно за Балканите и Източна Европа, с неговата мисионерска роля за запознаването с България и Балканите, с предупрежденията, които отправя към САЩ за опасността от комунизма. В центъра на доклада бе поставен анализ на понятието тоталитаризъм в мисленето на американския интелектуалец, дефинирането на особеностите на културното явление (понятие) в Източна Европа около Втората световна война в книгите му и днес.

КРЪГЛА МАСА В ПАМЕТ НА...

Наред с непубликуваните документи на форума бяха изнесени и изследвания за неизвестни, непроучвани до този момент литературни критици. В доклада си „Атанас Величков – един непознат литературен историк и критик“ доц. Людмила Малинова (ИЛ – БАН) реконструира името и делото на един забравен литературен критик между двете световни войни, автор на антология „Ерос и Психея. Антология на българската любовна лирика“ (1927), статиите му за Йордан Йовков и други български творци, открил особености на изследователския му почерк – хуманитарна култура, умение да вникне в света на отделния творец и да открие същностни белези на творчеството му, ясна позиция, самобитен стил.

С изнесените нови научни разработки, споменни и документални материали, с многобройните си спонтанно породени идеи и дискусии Кръглата маса се превърна в динамично интелектуално пространство, в своеобразен колегиален поклон пред безценното мисловно наследство на проф. Елка Константинова и проф. Светлозар Игов.